

**РОЗДІЛ 1.
ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 34.023

ПРАВОВІРНА ПОВЕДІНКА В СТРУКТУРІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

LAWFUL BEHAVIOR WITHIN THE SOCIAL BEHAVIOR

Башук С.Г.,

*здобувач кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Автор зосереджує увагу на характеристиці правомірної поведінки як різновиду юридично значущої поведінки, що дає можливість з'ясувати її місце в структурі соціальної поведінки. В статті визначено ознаки юридично значущої поведінки, наведено критерії для її класифікації, з'ясовано специфіку порівняно з іншими видами соціальної поведінки.

Ключові слова: соціальна поведінка, юридично значуща поведінка, правомірна поведінка, правове регулювання, види поведінки.

Автор акцентує увагу на характеристиці правомерного поведіння як різновидності юридично значимого поведіння, що дає можливість виявити його місце в структурі соціального поведіння. В статті установлені ознаки юридично значимого поведіння, наведені критерії для його класифікації, виявлено специфіку поведіння порівняно з іншими видами соціального поведіння.

Ключевые слова: социальное поведение, юридически значимое поведение, правомерное поведение, правовое регулирование, виды поведения.

The author focuses on the characterization of lawful behavior as a kind of legally significant behavior that gives the opportunity to find its place in the structure of social behavior. There are installed features of legally significant behavior, led the classified criteria, clarified the specificity compared with other types of social behavior.

Key words: social behavior, legally significant behavior, lawful behavior, regulation, kind of behaviors.

Необхідність права як однієї з основних частин соціального простору була виявлена самим суспільством з метою подальшого свого виживання й наступного розвитку. Правова реальність як об'єктивність постала важливим соціальним конструктом. Потреба в правовому врегулюванні суспільних відносин з'явилася тоді, коли усвідомлена свобода суспільної поведінки індивідів вже не вписувалася у масштаб природно-інстинктивної керованості. Будь-який контакт з іншою людиною (зустріч, розмова, навіть сусідство, не кажучи вже про найпростіші угоди та розподілення участі у вирішенні соціальних питань) негайно ставив питання про право і не-право, про взаємні зобов'язання, правотворчість, закони і т. д. Саме взаємне перехрещування людських «духів», конфлікт їх інтересів та свобод породжували правову проблему з відповідним гносеологічним розв'язанням в світлі взаємоузгодження, взаємообмеження через посередництво правосвідомості. З'ясувалося, що без права людина як соціальна істота була приреченою. Усе це, як підкреслюють вітчизняні дослідники, і викликало появу правової реальності як практичного втілення та функціонування права в соціумі у формі світу необхідного спілкування екзистенційно-автономних людських духів [1, с. 47]. Поведінка суб'єктів у межах цієї реальності здобула характеристику правової, або юридично значущої, поведінки.

Слід зауважити, що правове розуміння поведінки охоплює не будь-яку активність особи, а обмежується такими критеріями:

- соціальна значущість поведінки;
- вираженість поведінки назовні в формі конкретних дій;
- усвідомленість таких дій. Поведінка, що не піддається контролю з боку вольових та інтелектуальних механізмів особи, не може регулюватися правом [2, с. 247].

На певному етапі розвитку юридичної науки стало зрозуміло, що пізнання правової системи є неможливим без аналізу правової поведінки. Наведена думка близька до роздумів Л. Фрідмена щодо значення правової поведінки для правової системи. Як колись зазначив відомий американський правознавець, ключовим елементом будь-якої

правової системи є реальна поведінка – те, як насправді вчиняють люди [3, с. 166]. При цьому правовою поведінкою Л. Фрідмен пропонує вважати поведінку, на яку тим чи іншим чином впливає правило, рішення, розпорядження чи акт, які походять від когось, хто володіє юридичною владою.

Принциповим фактором, що визначає поведінку людини в суспільстві, є її ставлення до права, соціально-правової дійсності. Ми не можемо погодитися із думкою, відповідно до якої про характер дії людини у сфері правового регулювання можна судити, виходячи із оцінок, які дає суспільство на основі зразків поведінки, відображених у нормах права. Такими правовими діями особи є вчинки – правомірні або протиправні. Всі інші дії, як наполягають прибічники наведеного підходу, можуть бути зараховані до юридично байдужих (індиферентних щодо права), тобто не віднесені до категорії дій, які потребують правового опосередкування [4, с. 23]. Вказується, що «право намічає нормативну межу, своєрідну демаркаційну лінію, що відмежовує цивілізованість від нецивілізованості, належне від недопустимого... Ця нормативна межа позначена в юридичних текстах» [5, с. 129].

На наше переконання, подібний підхід не виправдано звужує сферу правового регулювання, зводячи розуміння права до його ототожнення із правом позитивним (формально закріпленими правилами поведінки в офіційно визнаних державою джерелах – нормативно-правових актах, правових звичаях, нормативно-правових договорах, судових прецедентах). Слід визнати слушною думку, відповідно до якої сфера правового регулювання має окреслюватися з позицій принципів права [6, с. 8], в яких знаходять відображення визнані в суспільстві цінності (справедливості, свободи, рівності, гуманізму [7]).

Використання терміну «правовий» щодо усього різноманіття поведінки у сфері права зазнавало справедливої критики. Свого часу В.М. Кудрявцев, використовуючи термін «правова поведінка» для позначення одночасно і правомірної, і неправомірної поведінки, зазначав, що даний термін викликає певну незадоволеність окремих до-

слідників, оскільки «етимологічно більш послідовним було б правовою поведінкою називати тільки правомірні дії» [8, с. 43]. Як підкреслював вчений, такі роздуми не безпідставні, але, як він вважав, «іншого терміну, який би адекватно відобразив розглядуване явище, поки що відшукати не вдалося» [8, с. 44].

Розглядаючи подібну дискусію щодо можливості використання терміну «правовий» щодо юридичних актів, М.В. Цвік вказував на прояв термінологічної неохайності в ототожненні правових і юридичних актів, вказуючи, зокрема, на те, що юридичні акти можуть бути як правомірними, так і протиправними, а отже в останньому випадку охоплюватися характеристикою правових не можуть [9, с. 51]. З огляду на це більш вираженим видається підхід, за якого поведінка, яка охоплюється сферою правового регулювання, здобуває назву юридично значущої поведінки¹. Хоча на даному етапі вказувати на його доктринальний характер, напевно, зарано: використання поняття «правова поведінка» для позначення її правомірних і неправомірних проявів залишається досить поширеним.

До загальних ознак юридично значущої поведінки, які притаманні будь-якому її типу, традиційно відносять:

- 1) соціальну значущість поведінки;
- 2) підконтрольність поведінки свідомості і волі особи (вказану ознаку окремі вчені називають психологізмом поведінки, її суб'єктивністю);
- 3) чітку регламентованість;
- 4) підконтрольність державі;
- 5) здатність тягнути за собою юридичні наслідки (юридично значуща поведінка спричиняє або здатна спричинити юридичні наслідки).

Отже, юридично значуща поведінка – це, по-перше, поведінка або окремих індивідів, або колективів людей, різноманітних форм їх організації. Спроби впливати за допомогою права на поведінку тварин або на так звану «поведінку» неживих предметів, що мали місце в минулому і зустрічаються подекуди в сучасних державах², можна віднести до сфери свого роду юридичних курйозів, адже ані поведінка тварин, ані «поведінка» неживих предметів об'єктивно не піддаються правовій регламентації.

По-друге, юридично значуща поведінка – це поведінка, яка зовні виражена у формі конкретних фізичних дій або бездіяльності. Це об'єктивна, тобто зовнішня сторона поведінки, що може мати форму конкретної фізичної дії (активної поведінки) або форму бездіяльності (пасивної поведінки).

По-третє, юридично значуща поведінка – це поведінка, передбачена нормами позитивного права або принаймні така, що охоплюється дією принципів права (від основоположних – справедливості, свободи, рівності, гуманізму – до принципів інститутів права). Наявність прогалини в позитивному праві не робить поведінку, варіант якої формального закріплення не здобув, юридично незначущою.

По-четверте, юридично значуща поведінка – це усвідомлена свідомо-вольова поведінка (має інтелектуально-вольовий характер). Право, як відомо, здатне впливати тільки на таку поведінку людей, яка носить усвідомлений характер і контролюється волею людини. Внаслідок цього поведінка, що не контролювана свідомістю і волею людини, не може бути об'єктом правового впливу.

Окремі вчені на цій підставі пропонують відмежовувати юридично значущу поведінку від правової, вказуючи на те, що несвідомо поведінка також може мати юридичне

¹ Можна зустріти також використання як однопорядкових термінів «юридична поведінка», «поведінка в правовій сфері», «поведінка, передбачена правом» тощо.

² Можна знайти багато цікавих прикладів, зокрема, в чинному законодавстві США. Так, в Каліфорнії тваринам заборонено злігати ближче ніж у 500 метрів від громадських будівель. Або, наприклад, припис, відповідно до якого жоден транспортний засіб не може перевищувати швидкість в сто кілометрів на годину, якщо він їде без водія. В штаті Арканзас законом заборонено річці Арканзас підніматися вище мосту в місті Літл-Рок.

значення, але правовою не буде. На нашу думку, у такому випадку вчинювані діяння, які не мають свідомо-вольового характеру, не охоплюються поняттям юридично значущої поведінки (вони є поведінкою в фізіологічному або будь-якому іншому неюридичному розумінні, але не є поведінкою в цілях правового регулювання). З точки зору права подібне діяння може отримати кваліфікацію іншого юридичного факту.

По-п'яте, юридично значуща поведінка – це завжди соціально значуща поведінка. Вчинки людей, що не здійснюють жодного впливу на суспільні відносини, є, як прийнято вважати, байдужими для права. Отже, з точки зору інтересів суспільства юридично значуща поведінка оцінюється як корисна, нейтральна чи шкідлива для нього. Корисною є конструктивна правова активність суб'єктів (наприклад, укладання договорів, участь громадян у виборах). Соціально шкідлива поведінка порушує нормальні соціальні зв'язки (адміністративні проступки, злочини, невиконання батьківських обов'язків та ін.).

По-шосте, юридично значуща поведінка розглядається як поведінка, підконтрольна державі. Держава, регулюючи поведінку людей і оцінюючи її як правомірну або протиправну, встановлює і відповідні правові наслідки: правові гарантії для правомірної поведінки і заходи примусу для поведінки протиправної.

По-сьоме, юридично значуща поведінка – це поведінка, яка, зазвичай, спричиняє або здатна спричинити певні юридичні наслідки. Вона може виступати юридичним фактом – підставою виникнення, зміни або припинення конкретних правовідносин. Втім, потрібно мати на увазі, що окремі вчинки можуть не тягнути за собою явно виражених правових наслідків.

По-восьме, юридично значуща поведінка характеризується структурованістю – будь-яка поведінка в сфері права може бути оцінена (кваліфікована) з точки зору об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони [10, с. 214].

Юридична наука пропонує різні підходи до характеристики поведінки в праві, тобто юридично значущої поведінки. За одним із них запропоновано виділяти такі моделі поведінки: автономну, гетерономну та девіантну [11, с. 56]. Так, девіація у праві виявляється у вчиненні злочинів і проступків. Ставлення до джерел права може знаходити прояв у вигляді їх недодержання і порушення [12, с. 184]. Гетерономія поведінки будується за принципом правового утилітаризму: права перш за все і лише тому, що це вигідно робити, та й громадянин не бажає зазнавати негативних наслідків за недодержання чи порушення норм права. Тому в цьому разі важливо говорити про змістовне наповнення правових норм, а не завжди про їх зовнішній вираз. Необхідно враховувати тільки мотивацію суб'єкта, яка фактично може залежати від миттєвої вигоди. Такий підхід може призвести й до сприйняття права як чогось тимчасового, що потребує лише поверхового тлумачення. Суб'єкт не зможе оцінити усю значущість права як регулятора суспільних відносин. З цього випливає, що право буде дієвим лише у разі повної й адекватної реакції держави на ті зміни, що відбуваються у суспільстві. Зважаючи на різні погляди держави і суспільства на різні соціальні процеси, такий стан речей практично неможливий. Маючи апарат примусу, держава вимушена буде його активізувати, що призведе до зростання девіації у поведінці громадян [13, с. 132].

Автономна модель поведінки деякою мірою може бути визнана ідеальною [11, с. 70]. Саме через цю модель можуть сповідуватися ті принципи ставлення до права, які дозволяють зробити правовий ідеал досяжним. Центральним тут є духовний світ людини. З позицій автономії суб'єктом права може стати тільки особистість, правосвідомість якої базується на трьох аксіомах. Автор цих аксіом, російський філософ Іван Ільїн, так визначав їх: перша

– закон духовної гідності (самоствердження), друга – закон автономії (здатності до самозобов'язування та самоврядування), третя – закон взаємного визнання (взаємні повага і довіра людей один до одного) [14, с. 453]. Саме автономна модель юридично значущої поведінки наближує нас до розуміння правової активності.

Актуальним для сфери правового регулювання є поділ поведінки на конформну (в термінах юридичної науки – правомірну) і таку, що порушує норми права, але зберігає ознаку юридичної значущості. Відповідно, залежно від соціального змісту та правової оцінки юридично значущу поведінку поділяють на головні види:

а) правомірну поведінку – таку, що є соціально корисною чи допустимою і відповідає нормам та принципам права;

б) неправомірну поведінку, яка у свою чергу включає: правопорушення – протиправне, винне, соціально шкідливе діяння; об'єктивно неправомірне діяння – протиправне, безневинне, соціально шкідливе діяння; зловживання правом – діяння, що може формально відповідати нормам права, але є суспільно шкідливим, порушує права і законні інтереси інших осіб³.

До ознак, за якими правомірна і неправомірна поведінка відрізняються одна від одної, відносять: 1) різну (прямо протилежну) соціальну значущість правомірної і протиправної поведінки; 2) різну мотивацію цих видів правового поведінки; 3) різну правову регламентацію (правомірна поведінка зазвичай регламентується дозвільними або зобов'язуючими нормами, протиправна – заборонними); 4) різні контролюючі функції держави по відношенню до цих видів поведінки і різні юридичні наслідки, які ними викликаються [16, с. 13].

В юридичній науці і практиці поширеним є розуміння правомірної поведінки як поведінки, що співпадає з вимогами норм права, відповідає правовим приписам, не суперечить їм, така, що не підпадає під правові заборони, така, що вимагається правом або допускається ним, «законослухняна поведінка» [17, с. 331].

Масмо зауважити, що окремими вченими підкреслюється певна умовність, вузькість вказівки на «правомірність» поведінки. Фактично, зауважують вони, позначення поведінки як правомірної походить із дихотомії, що базується на протиставленні правомірної і протиправної поведінки. У той же час такий підхід залишає поза увагою цілий спектр проявів поведінки, що не охоплюється характеристиками соціально шкідливої або соціально корисної поведінки [18, с. 60]. Близьку за своїм ідейним спрямуванням думку висловлював і американський вчений Л. Фрідмен, вказуючи, що «немає сенсу говорити про правову поведінку, про те, дотримуюся я його чи не дотримуюся, обходжу чи ні, якщо я не знаю закону» [3, с. 169]. Більшої ефективності можуть здобувати інші соціальні регулятори – мораль, звичаї, традиції, релігія, корпоративні норми.

В цілому погоджуючись із тим, що поведінка, яка входить до сфери правового регулювання, може бути зумовлена дією інших соціальних регуляторів (а отже, фактично має йтися саме про реалізацію правил поведінки моралі, релігії тощо, а не права), як вдається, цей фактор не змінює характеристики поведінки – вона зберігає ознаку правомірності. А от мотиви такої поведінки із правом дійсно не пов'язано, і вказана особливість має знайти відображення в класифікації правомірної поведінки. Вчені виокремлюють цілу низку мотивів правомірної поведінки: 1) внутрішнє переконання в правильності й справедливості вимог правових норм; 2) наявність у індивіда власної

потреби в дотриманні законів; 3) усвідомлення соціальної необхідності дотримання законів; 4) свідоме підпорядкування вимогам закону; 5) усвідомлення власних прав; 6) усвідомлений захист групових інтересів; 7) острах юридичної відповідальності; 8) слідування традиції; 9) прагнення до пасивного підкорення державі та її вимогам [19, с. 75] тощо.

З огляду на таку широту підходів до визначення правомірної поведінки важливим видається виокремлення її ознак.

Як видається, ознаки правомірної поведінки обумовлені властивостями, загальними для будь-якої юридично значущої поведінки – соціальною значущістю, інтелектуально-вольовим характером, об'єктивізацією, юридичною визначеністю та ін. Особливість правомірної поведінки визначається такими її ознаками: 1) відповідністю нормам та принципам права (правомірністю); 2) соціальною корисністю чи допустимістю. Правомірна поведінка є суспільно корисною, якщо вона сприяє нормальному розвитку суспільства, реалізації прав та виконанню обов'язків. Водночас суб'єкт права діяти правомірно, але не завжди суспільно-корисно (наприклад, правом допускається неучасть у виборах, відмова від народженої дитини).

Правомірна поведінка, як відзначалося, може знаходити в суспільному житті найрізноманітніші прояви. Це збагачує можливості для її класифікації. Обрання того чи іншого критерію для класифікації великою мірою зумовлено тими дослідницькими або прикладними цілями, які ставляться. Так, правомірні діяння може бути класифіковано: за суб'єктом (фізична або юридична особа; індивідуальний суб'єкт чи колективний), за сферами суспільного життя, за галузевою належністю норм права (кримінально-правомірна, цивільно-правомірна, конституційно-правомірна поведінка тощо), за формами правореалізації (виконання, дотримання, використання), за ступенем добровільності у виконання правових приписів та ін.

Типологія правомірної поведінки може також брати за основу її поділу психологічні фактори, такі як: потреба, мотив, установка. Так, залежно від видів потреб (альтруїстичних, особистих, егоїстичних) виділяються такі різновиди правомірної поведінки особистості: соціально орієнтована, особистісно-орієнтована і егоїстично орієнтована поведінка.

Критерієм може бути і відповідність конкретної поведінки моральному ідеалу, уявленню про належний взірць поведінки суспільстві. За цим критерієм окремі вчені виділяють поведінку «ідеально правомірну» (як дію, яку вчинено щиро), й «зовнішньо правомірну поведінку, до якої примушує право» [20, с. 73].

Мета визначення природи правової активності зумовлює звернення до однієї з найбільш поширених класифікацій правомірної поведінки – класифікації за вольовою характеристикою. За вказаним критерієм виокремлюють: 1) добровільну поведінку, в основі якої лежить самостійний, усвідомлений вибір особи. Вона, в свою чергу, може ґрунтуватися на переконанні особи в доцільності свого вибору (саме ця характеристика відповідає правовій активності) або звичці, тобто обранні варіанту, запропонованого нормами права, без його додаткової оцінки; 2) вимушену поведінку, яка здійснюється під впливом сили зовнішніх чинників. Вимушена поведінка особи може ґрунтуватися на конформізмі (бажанні уникнути самостійного вибору, пристосуватися до існуючих стандартів поведінки), на її страху суспільного осуду або бажанні уникнути юридичної відповідальності.

Передумовами для вибору наведених вище критеріїв конкретних поведінкових типів (активного по відношенню до права, звичного виконання норм права, пасивного дотримання правових вимог і заснованого, головним чином, на стримуваних мотивах) послужили розробки правових орієнтацій, правових установок особистості. Так, зо-

³ Втім, існують також підходи, за яких зловживання правом і об'єктивно протиправна поведінка не включаються до ряду протиправної поведінки, а називаються самостійними різновидами юридично значущої поведінки [15, с. 61]. Вчені, які відстоюють таку точку зору, вказують, що поведінку не можна аналізувати з позиції якогось окремого фактора, виходячи, наприклад, або з юридичної оцінки поведінки, або з її соціальної значущості. Потреби юридичної практики потребують більш диференційованого підходу до цього питання.

18. Щербакова Н.В. Правовая установка и социальная активность личности / Н.В. Щербакова. – М.: Юрид. лит., 1986. – 125 с.
19. Нехаева У.И. Правомерное поведение как ценность правового порядка / У.И. Нехаева // Философия права. – 2009. – № 4. – С. 75.
20. Чинчинов А.А. Социалистическое право как средство воспитания интересов личности / А.А. Чинчинов // Вестник Московского университета. Серия II. Право. – 1985. – № 1. – С. 73–74.
21. Лозовой В.О. Північноєвропейський досвід формування правової культури населення [Текст] / В.О. Лозовой // Проблеми законності. Вип. 103. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. – С. 233–237.
22. Герасіна Л.М. Соціальні та правовиховні чинники запобігання девіаціям [Текст] / Л.М. Герасіна // Проблеми законності. Вип. 103. – Х.: Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого, 2009. – С. 241–246.
23. Баранов В.М. Юридическая квалификация правомерного поведения в процессе реализации норм советского права; понятие, необходимость, истинность / В.М. Баранов // Актуальные вопросы советского права (теория и практика). – Казань, 1985. – С. 15.
24. Федик О. Язык как духовный адекват мира (действительности) / О. Федик. – Львов: Свит, 2002. – 192 с.

УДК 340.15:340.5

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МУСУЛЬМАНСЬКОГО ПРАВА В КОНТЕКСТІ АКУЛЬТУРАЦІЇ

TYPOLOGICAL FEATURES OF ISLAMIC LAW IN THE CONTEXT OF ACCULTURATION

Городній М.М.,

здобувач кафедри теорії та історії держави і права
Львівського державного університету внутрішніх справ

Визначаються загальнотеоретичні аспекти мусульманського права крізь призму акультурації у праві, а також типологічні особливості даного процесу. Звертається увага на взаємодію юридичних приписів західної конструкції права з мусульманським правом. Здійснено загальнотеоретичний аналіз мусульманського права крізь призму акультураційного підходу.

Ключові слова: акультурація у праві, акультурація у мусульманському типі права, діалектика релігійних і юридичних начал у мусульманському праві, рецепція права, західна традиція права, західна конструкція права.

Определяются общетеоретические аспекты мусульманского права сквозь призму аккультурации в праве, а также типологические особенности данного процесса. Обращается внимание на взаимодействие юридических предписаний западной конструкции права с мусульманским правом. Осуществлен общетеоретический анализ мусульманского права сквозь призму аккультурационного подхода.

Ключевые слова: аккультурация в праве, аккультурация в мусульманском типе права, диалектика религиозных и юридических начал в мусульманском праве, рецепция права, западная традиция права, западная конструкция права.

Identify general theoretical aspects of Islamic law in the light of acculturation in law and defined typological features of the process. Particular attention is paid to the interaction of legal regulations of western design rights with Islamic law. Done general theoretical analysis of Islamic law in the light of acculturation approach.

Key words: acculturation in law acculturation type of Muslim law, the dialectic of religious and legal principles of Islamic law, the reception of law, Western law tradition, western design rights.

Постановка проблеми. Процес швидкого розвитку мусульманського суспільства, демократизації основних інститутів і модернізації правової та соціальної, економічної систем вимагає заново переосмислити вплив західної конструкції та західної традиції на мусульманське право на основі методології акультурації. Безперечно, акультураційний механізм децю ефективніший у формі взаємодії між західною традицією права і релігійним правом, що проявляє себе в діалоговості й призводить до нелінійних процесів як на макро-, так і на макрорівнях у сучасному біполярному світі.

Стан дослідження. Проблеми загальнотеоретичних аспектів і типологічних особливостей мусульманського права присвячені праці вчених: Х. Бехруза, Р. Давіда, М. Лубської, С. Прозорова, А. Саїдова, М. Сапронова, І. Ситара, Ю. Тихомирова, І. Тораваль. Однак недостатньо дослідженими залишаються питання щодо взаємодії норм мусульманського права з західною конструкцією права на основі методології акультурації.

Мета статті полягає у з'ясуванні загальнотеоретичних аспектів мусульманського права крізь призму взаємодії західної конструкції права і релігійних норм на основі механізму акультурації.

Виклад основних положень. Аналіз у загальнотеоретичному аспекті основних типологічних ознак мусульманського права слід розглядати крізь призму правової акультурації між західною традицією права і мусульманським правом. Наведені проблеми слід вирішувати на основі механізму типологічних особливостей та закономірностей.

Під час аналізу наведених вище категорій слід зупинитись на типологічних ознаках мусульманського права з точки зору акультурації.

1. *Співвідношення мусульманського права з релігійною системою (ісламом).*

Порівнюючи природу мусульманського права з правовими системами західної традиції права (романо-германською, англо-американською) та змішаними (скандинавською і латиноамериканською), з'ясується, що у цих правових системах право твориться як ідея розуму, втілена у правових нормах; як система норм, яка походить від законодавця; як певна правова реальність, яка твориться судовими органами у формі правового прецеденту. Тобто, це право засноване на «раціо»; усе корисне для суспільства і особистості з дотриманням певних процедурних моментів так чи інакше знаходить правову підтримку від законодавця та (у англо-американській системі) судді, який виступає безпосереднім творцем правової норми.

Наприклад, з появою ЕОМ з'являються й творці комп'ютерних вірусів. В інтересах суспільства (користувачів ЕОМ) встановити певну відповідальність за такого роду «творчість» (хоча це може бути трактоване як обмеження свободи інтелектуальної діяльності айтішника). Або, навпаки, суспільні звичаї внаслідок сексуальної революції 1960-х рр. стають загалом ліберальнішими; законодавець відміння кримінальну відповідальність за «поширення порнографії», залишаючи лише певні адміністративні обмеження.